

УДК 341.231.14(477)

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ СУДОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

BASIC ASPECTS OF INTERACTION BETWEEN EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND UKRAINE NATIONAL JUDICIAL SYSTEM

Чубенко А.А.,

аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті висвітлено актуальні проблеми взаємодії Європейського суду з прав людини з Конституційним Судом та Верховним Судом України. Вказано на особливу роль Верховного Суду України в реалізації рішень і застосуванні практики Європейського суду з прав людини. Обґрунтовано, що робота Конституційного Суду України характеризується зростанням прикладів застосування рішень Страсбурзького суду, що, у свою чергу, свідчить про значний вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток правової системи України в рамках європейської правової традиції.

Ключові слова: Конституційний Суд України, Верховний Суд України, судова практика, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини.

В статье освещены актуальные проблемы взаимодействия Европейского суда по правам человека с Конституционным Судом и Верховным Судом Украины. Указано на особую роль Верховного Суда Украины в реализации решений и применении практики Европейского суда по правам человека. Обосновано, что работа Конституционного Суда Украины характеризуется увеличением примеров применения решений Страсбургского суда, что, в свою очередь, свидетельствует о значительном влиянии решений Европейского суда по правам человека на развитие правовой системы Украины в контексте европейской правовой традиции.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, Верховный Суд Украины, судебная практика, Европейский суд по правам человека, решения Европейского суда по правам человека.

The article covers the actual problems of interaction of the European court of human rights with the Constitutional Court and the Supreme Court of Ukraine. Indicates a special role of the Supreme Court of Ukraine in the implementation of decisions and application of practice of the European court of human rights. It is argued that the work of the constitutional Court of Ukraine is characterized by the growth of the Strasbourg' decisions, that, in turn, indicates a significant influence of the decisions of the European court of human rights on the development of the legal system of Ukraine in context of European legal tradition.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court of Ukraine, judicial practice, European court of human rights, decisions of the European court of human rights.

Постановка проблеми. Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України (далі – КУ) втілила найкращі здобутки загальнолюдського юридичного досвіду конституційного забезпечення прав і свобод людини, що безпосередньо в ній закріплені. Майже третину її статей безпосередньо присвячено цьому питанню, і вже цим визначається її гуманістичне спрямування. Та ще важливішим є те, що текст більшості цих статей досить повно відповідає широким визнанням міжнародним нормам прав і свобод людини.

Стаття 9 КУ встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства Украї-

ни [1]. Серед ратифікованих міжнародних договорів, що є джерелами права України, варто назвати і Європейську конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ).

Динамічність сучасних інтеграційних та глобалізаційних процесів ускладнює адекватне та вчасне законодавче регулювання всіх нових соціальних відносин, але є однією із найважливіших ознак сучасного етапу суспільного розвитку. У таких умовах ступінь стійкості правопорядку будь-якої держави багато в чому залежить від дотримання принципу однаковості судової практики.

Таким чином, подібні чинники слугують рухомою силою для розвитку судової правотворчості. З огляду на

зазначене, було б доцільно визначитися з основними аспектами діяльності Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Конституційного Суду та Верховного Суду України.

Аналіз попередніх досліджень. Значна кількість наукових праць, присвячених дослідженню права на звернення особи до Європейського суду з прав людини, питанню природи рішень ЄСПЛ, впливу діяльності Суду на правову систему України, статусу рішень ЄСПЛ як джерела права та їх виконанню, свідчить про те, що досить часто автори звертають увагу на діяльність Суду та її наслідки для України. У зв'язку з цим необхідно згадати роботи В. Буткевича, П. Рабіновича, С. Шевчука, О. Климович, С. Тагієва, С. Перчаткіної, В. Стефанюка, В. Паліюка, Е. Шишкіної, В. Кампа, М. Мазур, В. Манукяна, Т. Дудаш, Ю. Шемшученка та інших.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в аналізі проблемних аспектів взаємодії Європейського суду з прав людини та національних судів України – зокрема, Конституційного Суду України і Верховного Суду, дослідженні природи і механізму реалізації ними рішень Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року відображає колективне розуміння універсальних моральних і правових норм для населення всієї Європи. Стаючи договірними сторонами Конвенції, відповідні країни, зобов'язані забезпечити кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права, передбачені в правових положеннях ЄКПЛ. Тому, ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала, що юрисдикція Європейського суду з прав людини є обов'язковою на території країни відповідно дії статті 46 ЄКПЛ з питань стосовно тлумачення Конвенції та застосування і всебічної реалізації рішень ЄСПЛ органами державної влади [2]. Це означає, що рішення Європейського суду у справах проти України є обов'язковими для виконання Україною. Одним із аспектів такого виконання є приведення законодавства України та практики його застосування у відповідність з вимогами ЄКПЛ, тлумачення яких здійснюється Європейським судом.

У свою чергу, Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України й вирішує питання щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України. КСУ не входить до системи судів загальної юрисдикції і не здійснює правосуддя у звичному для нас розумінні, тому що вирішує не юридичні спори, а питання про відповідність законів й інших нормативно-правових актів Конституції України.

КСУ, засновуючи свої висновки на нормах Конституції, водночас звертається до ЄКПЛ у пошуках додаткових доказів в обґрунтування своєї правової позиції. Застосування в якості таких доказів положень Конвенції і рішень Європейського суду з прав людини стало для КСУ можливістю ще раз відчувати себе частиною загальноєвропейського механізму захисту прав людини. Залучаючи в якості доказів правові позиції Європейського суду з прав людини, Конституційний Суд України проявляє своє прагнення тісно пов'язувати свою позицію з позицією Європейського суду з прав людини, приймаючи рішення, які не просто відповідають, а спираються на практику ЄСПЛ.

Варто зазначити, що в історії конституційної юрисдикції України для рішення ЄСПЛ уперше була визнана у рішенні Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару) [3]. І хоча Конституційний Суд України уникнув прямого посилання на правову позицію Європейського суду з прав людини, невідповідність смертної кари як виду покарання положенням статті 3 Конвенції була очевидною. Основою для обґрунтування цього рішення був принцип цілеспрямованості законодавства: зокрема, було відзначено, що за пері-

од існування смертної кари в українському кримінальному законодавстві мета призначення смертної кари рішенням суду була юридично невизначеною і це не відповідало істотним вимогам природного закону та позитивного законодавства, які повинні служити інструментом досягнення законних і суспільно значущих цілей. Вищезазначений приклад є свідченням формування правового розуміння Конституційним Судом України позицій, викладених ЄСПЛ.

Конституційний Суд України застосовує положення Конвенції при розгляді справ, що стосуються прав і свобод людини і громадянина. Іноді в рішеннях КСУ є тільки згадка про вплив положень Конвенції на правову систему України, але є й численні посилання на конкретні положення Конвенції. Наприклад, на статтю 3 Конвенції (заборона катування) КСУ посилається у своєму рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару); на статтю 5 (право на свободу та особисту недоторканість) у рішенні від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання) [4]. Найбільше прикладів посилань у рішеннях КСУ на статтю 6 Конвенції (право на справедливий судовий розгляд). Це, зокрема, рішення від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010 у справі щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України [5], рішення від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України [6], рішення від 18 січня 2012 року № 1 рп/2012 (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) [7] та інші.

Щодо основних критеріїв взаємодії ЄСПЛ і Верховного Суду України (ВСУ), то перш за все необхідно пам'ятати, що ВСУ наділений виключним правом переглядати справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною (ЄСПЛ – зокрема), порушень Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи українським судом.

Крім того, проблеми, які виникають у діяльності вітчизняних судів при використанні правових позицій Європейського суду, свідчать, що саме Верховний Суд повинен формувати концептуальні підходи і методи використання судами європейських стандартів, розробляти рекомендації щодо правильного та однакового застосування ними при здійсненні правосуддя норм Конвенції та практики Європейського суду. ВСУ може це робити передусім шляхом використання практики Європейського суду з прав людини при вирішенні конкретних справ усіх категорій – адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних. Варто зазначити, що така практика набула значного поширення в діяльності найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції України. Донедавна ефективним засобом забезпечення єдності судової практики було надання Верховним Судом роз'яснень щодо застосування складних і спірних питань чинного законодавства, у тому числі з урахуванням практики Європейського суду [8, с. 67].

Ще один проблемний аспект пов'язаний з тим, що романо-германською правовою сім'єю ще від початку становлення не була сприйнята доктрина прецеденту. Адже у країнах континентальної Європи, які будували свої правові системи на підвалинах римського права (Італія, Франція, Німеччина, Іспанія та ін.), найважливішим джерелом права визнавався і досі визнається закон. Але незважаючи на це, останнім часом в країнах континентальної системи права також стала застосовуватися нормотворча роль судової практики.

Прецедент пройшов перевірку часом, тобто багатовіковою історією англосаксонської правової сім'ї, чим безперечно довів своє право на існування. І це важлива підстава, щоб замислитися про доцільність впровадження прецен-

ту до судової системи нашої країни. Тим більше що процеси взаємопроникнення (дифузії) стають виразнішими в умовах глобалізації. Так, у державах англо-американського права значну роль починають відігравати закони поряд із поступовою відмовою від застарілих прецедентів. У свою чергу, в країнах континентальної правової системи все більшої потреби набуває сприйняття судового прецеденту, бо час диктує свої вимоги, основною з яких є необхідність не обмежуватися писаними законами, оскільки все частіше судові органи на практиці стикаються з їхньою недосконалістю, відсутністю системного підходу та навіть у деяких випадках – суперечливістю [9, с. 195].

Таким чином, на континенті відбувається поступове ослаблення непорушної віри у примат закону, розуміння помилковості уявлень про те, що прийняття рішень – лише технічна й автоматична операція. Крім того, у законі бачать усе більше лише вираження загальних принципів, що дають великий простір для тлумачення і судова практика стає самостійним джерелом права у формі судових рішень. Судовий прецедент, звичайно, не може замінити глибокий об'єктивний підхід судді до кожної конкретної справи. Але стати основою, керівним початком, а також сприяти швидшому реагуванню на ту або іншу ситуацію прецедент цілком здатний [10, с. 93].

В окремих своїх постановках Верховний Суд підкреслює необхідність наявності посилань на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які, згідно із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі [11]. Як підтвердження можна згадати Постанову Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» [12] та Постанову Верховного суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [13].

Послідовне використання рішень та правових позицій Європейського суду з прав людини повинне стати ефективним засобом вдосконалення правової аргументації національних судів. Але плідна співпраця між цими двома судовими органами неможлива без належного правового оформлення механізму взаємодії ВСУ з Європейським судом з прав людини. На мою думку, прийняття спеціального закону чи підзаконного нормативно-правового акту, що містив би дещо спрощений порядок доступу населення до ВСУ та чіткий порядок використання Конвенції та рішень ЄСПЛ у його діяльності, значно пожвавив би правові процеси у цій сфері.

Аналізуючи практику застосування Європейського суду з прав людини та дотримання Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод місцевими судами Харкова та Харківської області, встановлено, що з 37 місцевих судів Харкова та Харківської області у 2012 році тільки 5 місцевих судів при розгляді кримінальних справ застосовували практику Європейського суду з прав людини. А при розгляді цивільних справ 20 місцевих судів Харкова та Харківської області застосовували практику Європейського суду. Також варто зазначити, що частіше всього посилались на норми Європейської Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у Дзержинському районному суді, Зміївському, Куп'янському, Лозівському, Ордонікідзевському, Ізюмському, Київському, Люботинському, Дергачівському, Чугуївському, Богодухівському судах [14].

Аналізуючи стан дотримання судами міста Харкова та Харківської області Конвенції про захист прав і основоположних свобод, було встановлено, що при розгляді справ судом судді загалом дотримувалися положень Конвенції. Однак мали місце випадки порушення розумних строків розгляду справ судом, передбачених статтею 6 Конвенції.

Також мав місце випадок, коли судом не було виконано обов'язок щодо забезпечення кожному учаснику реального доступу до правосуддя, що вимагається ст.6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Так, однією з підстав скасування апеляційним судом Харківської області ухвали Люботинського міського суду Харківської області було недотримання вищезазначеної статті Конвенції.

Безумовно, наведені вище приклади щодо особливостей застосування судами України положень Конвенції та рішень Європейського Суду не є всеосяжними та вичерпними. Однак вони свідчать про те, що суди України можуть забезпечувати справедливий судовий захист, що спрямовується на: а) встановлення балансу між наявністю у людини прав і свобод з одного боку та розумінням і дотриманням цих прав державою – з іншого; б) відправлення правосуддя на такому рівні, який би гарантував кожній людині при визначенні її цивільних прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення право на справедливий судовий розгляд; в) надання потерпілій стороні справедливої сатисфакції; г) потужний правовий потенціал положень Конвенції та рішень Європейського Суду [15, с. 119].

Викладене вище дослідження дає змогу зробити такі **висновки**. Права людини виступають нормативною формою взаємодії людей, координації їхніх вчинків та діяльності, запобігання протиріччю, протидії, конфліктів. Тому кожному поколінню потрібно докладати зусиль для підтримки своїх прав і свобод. Ми повинні підтримувати спрямованість нашої держави на сприйняття та реалізацію міжнародних стандартів у сфері прав людини і при цьому пам'ятати, що права людини були породжені і виникли саме на підвалинах демократії і тому можуть реально існувати і розвиватися лише в демократичному суспільстві.

КСУ та ВСУ повинні відійти від суто ілюстративного характеру міжнародно-правової аргументації у своїх рішеннях, що використовується головним чином для посилення аргументів, що перебувають у внутрішньодержавному правопорядку.

Подальші наукові дослідження у цій сфері допоможуть спрямувати Конституційний Суд та Верховний Суд України на шлях використання практики ЄСПЛ не лише в якості додаткової аргументації власних рішень, а й як основного критерію роз'яснення змісту положень Конституції та законів України (у випадку КСУ) та вирішення юридичних спорів (у випадку ВСУ).

Процес новелізації конституційного законодавства постійно перебуває під впливом міжнародних тенденцій у сфері прав людини. Поступово в державно-правову практику України входять політико-правові інститути, які виправдали себе у країнах з усталеними демократичними традиціями (ілюстраційні процедури, угоди про визнання, суди присяжних тощо). Конфронтація між собою владних структур, масові порушення прав людини і громадянина, розвиток відомчої та надзвичайної нормотворчості, повсюдне порушення Конституції та законів України – це теж реальність сьогодення. А розвиток правової системи України в рамках європейської правової традиції повинен відбуватися з урахуванням сучасних юридичних підходів і гуманістичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11– рп/99 (справа про смертну кару) [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.

4. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10–рп/2011 р. (справа про строки адміністративного затримання) [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2010 № 8-рп/2010 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>.
6. Рішення Конституційного Суду України від 20.10.2011 № 12-рп/2011 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.
7. Рішення Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року № 1 рп/2012 (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12>.
8. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення : (виступ на Міжнародній конференції) / В. Онопенко // Право України. – 2011. – № 7. – С. 64-68.
9. П'янова Я. Судовий прецедент – шлях до справедливого вирішення спору / П'янова Я. // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Х. : Право. – 2003. – № 1(32). – С. 193-201.
10. Богдановская И.Ю. Прецедентное право. – М., 1993. – 239 с.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 30. – № 1114. – Ст. 260.
12. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Верховного Суду України № 14 від 18.12.2009 року [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.
13. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Верховного суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.
14. Аналіз застосування практики Європейського суду з прав людини та дотримання Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод місцевими судами Харкова та Харківської області та апеляційним судом Харківської області [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу : http://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/criminal1/.
15. Паліюк В. Практика застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / Паліюк В. // Юридичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 115-119.